

Litteratur

LÖWENSTRÖMSKA LASARETTET 150 ÅR

W. GORDON STIERNSTEDT, *Lasarettet som var en soningsgård*. Skildringar omkring det Löwenströmska lasarettets 150-åriga historia, Stockholm 1959.

Löwenströmska lasarettet vid Upplands-Väsby har nyligen kunnat fira sitt 150-årsjubileum. Till jubiléet har friherre W. Gordon Stiernstedt på uppdrag av lasarettets huvudman, Stockholms läns landsting, skrivit en historik över lasarettet. Stiernstedts skildring är välskriven, lättläst och synnerligen intressant. Den redovisar en imponerande fond av vetande på en rad områden: medicinhistoria, kultur- och samhällshistoria, geografi, arkeologi, person- och ortnamnshistoria. Men framställningen skulle otvivelaktigt ha vunnit på en stramare komposition, läsaren löper nu understundom fara att tappa bort sig i myllret av detaljer, hur intressanta de än i och för sig är. Förf. har själv varit inne på en liknande tankegång — det framgår av företalet — men till sist ändock inte haft hjärta att sovra materialet alltför strängt. Man kanske kan förstå honom, ty just detaljrikedomen ger också åt hans framställning en tilltalande friskhet, som i förening med hans pregnanta, en smula sirliga stil gör historiken ytterst läsvärd.

Förf. börjar sin skildring med en redogörelse för den kringliggande bygdens natur och tidigare öden. Han utgår från stenålderns senare skede och berättar om landhöjningen och den första bosättningen och för sedan skildringen över brons- och järnåldern fram till vår tidsräknings början. Han redogör för ortnamnens historia och deras etymologi, berättar om de talrika runstenarna och skildrar till sist landskapets slutliga topografiska gestaltning. Det är ett roligt och intressant kapitel, men nog är sambandet med Löwenströmska lasarettet i lösligaste laget.

Detsamma kan väl också sägas om nästa avsnitt, i vilket förf. tämligen ingående behandlar kungamördaren Anckarströms och hans familjs historia. Lasarettet instiftades nämligen av G. A. Löwenström, en broder till kungamördaren, och förf. åberopar en gammal Orts- och familjetradi-

tion, enligt vilken instiftandet skulle vara en soningsgård för mordet på Gustav III. Traditionen saknar bevisbart underlag, men det finns å andra sidan heller ingenting som talar emot den.

I fortsättningen kommer Stiernstedt in på lasarettets egentliga historia, och här bygger han sin framställning på källmaterial, främst i form av protokoll och journaler. Kungamördarens broder, ryttmästaren Gustav Adolf Löwenström — släkten bytte som bekant namn efter mordet — skänkte under åren 1808 och 1809 sina gårdar och ägodelar till lasarettets grundande, och i början av 1809 torde den första lasarettbyggnaden ha stått färdig. Sjukvården var under de första årtiondena ännu mycket primitiv, präglad av humoralpatologiens läror och med en stark övertro på betydelsen av mer eller mindre besynnerliga läkemedel. Alldeles särskilt omtyckta var mixturer, ofta så blandade, att man tycker att den stackars patienten borde ha haft en järnhälsa för att överleva kuren. I många fall klarade sig säkerligen patienten helt enkelt därför att han snabbt kräcktes upp den livsfarliga medicinen. Man har annars svårt att tänka sig, att någon utan fara för livet skulle kunna intaga en mycket populär mixtur, som var en blandning av kvicksilversalt, arsenik och dyvelsträck, spetsad med åtskilliga andra gifter, som coniin, antimon och annat smått och gott.

Sjukhusjournalerna berättar inte bara om sjukdomar och deras behandling, de ger också värdefulla kulturhistoriska utblickar. »Bakom de knappa uppgifterna och de kortfattade medicinska termerna», skriver förf., »skymtar ett myller av människooden och händelser, möter en rad ofta upprörande sociala tidsbilder, nöd, elände och samhällliga motsättningar». Det är den »gamla goda tiden», som stiger oss till mötes ur journaler och arkivalier, den gamla goda tiden med dess skriande sociala orättvisor men också med dess förnöjsamhet och lugnare livsrytm. På landsvägarna vandrade nödlidande, som tiggde sig fram och som särskilt under vintern for oerhört illa. Svält och köldskador är en ofta återkommande rubrik i de tidiga journalerna. Under många år uppgick sjukhuspersonalen till blott 2 personer, en läkare och en sköterska. Den senare var dessutom kokerska för hela lasarettet och fick för sitt arbete i årslön 74 Rdr B:co, bestående av naturaförmåner och ett synnerligen blygsamt kontantbelopp av 14 Rdr b:o. Det måste ha varit en otroligt förnöjsam kvinna, som kunde klara sig på en så ringa ersättning för ett arbete, som måste ha varit oerhört slitsamt. Läkaren hade utom fritt husrum och andra naturaförmåner i kontantlön pr år 266 Rdr b:o, även det ett blygsamt belopp.

Stiernstedt levandegör på ett lyckligt sätt journalernas och protokol- lens stundom torra uppgifter med hjälp av väl valda kommentarer, präglade av stor sakkunskap. Talrika utvikningar och tillbakablickar har måhända en benägenhet att rubba den kronologiska ordningen på ett för den ovane läsaren något förvirrande sätt, men de ger också, som redan antytts, liv åt skildringen. Tyngdpunkten i framställningen ligger helt naturligt inom 1800-talets första decennier, dit avståndet är tillräck- ligt stort för att ge rum åt ett visst historiskt perspektiv.

Man är imponerad över det arbete, som måste ligga bakom hopsam- landet av det väldiga materialet, och tacksam mot Stockholms läns lands- ting över att materialet publicerats. Boken har blivit något av en guld- gruva för många. Icke minst behållning ger de talrika personhistoriska notiserna, vilkas värde ytterligare ökas av ett utförligt personregister.

Ake Dintler

WASA-FYNDEN

EDWARD CLASON och ANDERS FRANZÉN, *Wasa — fynd och bärgning*, Bonniers och Norstedts, Stockholm 1959.

BENGT OHRELIUS, *Vasa, kungens skepp*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1959.

GEORG HAFSTRÖM, *En bok om skeppet Wasa*, Christofers förlag, Stockholm 1959.

Den 10 aug. 1628 var det ståtliga regalskeppet Wasa färdigt för sin jungfruresa, detta skepp, som var avsett att bli ett av vår stormaktstids stoltaste fartyg. Man kan förstå vilken katastrof, såväl ur mänsklig som statsfinansiell synpunkt, det måste ha varit när skeppet gick under på sin första färd. Av den nära 500 man stora besättningen följde omkring en tiondel med i djupet på Stockholms ström. Redan under 1600-talet gjordes ivriga men, så när som på ett antal bronskanoner, framgångslösa försök att bärga fartyget, bl. a med hjälp av dykare. Det har dock, lyck- ligtvis, blivit vår tid förunnat att mera framgångsrikt utföra bärgnings- arbetet. Detta påbörjades 1957, sedan byråingenjör Anders Franzén, en intresserad privatforskare, året innan lyckats lokalisera platsen för Wasas förlisning och sedan en speciell kommitté, den s. k. Wasa-kommittén, tillsatts för att organisera bärgningen.

Många intressanta fynd och iakttagelser har redan gjorts, hittills kan över 700 välbevarade lösfynd noteras, och mer är att vänta, ännu har ju inte själva skrovet tagits upp! För att ge allmänheten information om

och för att skapa ökat intresse för detta verkligen unika och intressanta arbete har redan tre böcker utgivits härom på olika förlag. Bonniers och Norstedts har gemensamt utgivit publikationen »Wasa — fynd och bärgning», ett bildalbum i stort format, utarbetat av kommandör Edward Clason, bärgningens tekniske och vetenskaplige ledare, och Anders Franzén. Den vackra och tilltalande volymen skildrar i ord och framför allt i bild regalskeppets ödesdigra undergång, de olika bärgningsförsöken under 1600-talet och den mödosamma men fascinerande bärgning, som nu pågår. Fotokavalkaden kompletteras på ett förtjänstfullt sätt av Rabén & Sjögrens utgåva »Vasa, kungens skepp», författad av marinkaptenen Bengt Ohrelius. Här ges en levande och väl skriven skildring av Wasas olika öden samt en redogörelse för de tekniska detaljerna kring bärgningen. Illustrationerna utgöras av fotos samt ett antal teckningar, för vilka Magnus Gerne och Nils Stödberg svarat.

Det tredje arbetet, »En bok om skeppet Wasa», är utgivet på Christoffers förlag och har författats av Georg Hafström. Liksom i de bägge föregående volymerna ges en initierad skildring av regalskeppets spännande öden, men här i mera dokumenterad utformning. Företalet är av Anders Franzén och fotografierna av Hans Hammarsköld.

Det marin- och kulturhistoriskt så märkliga arbetet att bärga skeppet Wasa är värt allas intresse. Det har redan väckt eko över hela världen. Nämnas bör att hälften av nettot på Rabén & Sjögrens bok tillfaller Wasa-nämnden.

O. Ehn.

ARKEOLOGISKA UPPSALASTUDIER

Tor, Vol. IV och V, Meddelanden från Institutionen för nordisk fornkunskap vid Uppsala universitet, under redaktion av professor MÅRTEN STENBERGER, Stockholm 1958 och 1959.

Den vetenskapligt arkeologiska tidskriften *Tor* har sedan den senast anmäldes i årsboken *Uppland* 1957 utkommit med ytterligare två årgångar, nämligen *Tor* 1958 och *Tor* 1959. Aktuella fynd, problemställningar, dateringsspörsmål m. m., allt rörande vår forntid, behandlas av forskare-arkeologer, mer eller mindre knutna till Institutionen för nordisk och jämförande fornkunskap vid Uppsala universitet.

Tor 1958 har följande innehåll: »Museet för nordiska fornsaker 100 år» av *Bengt Schönbeck*; »Stenåldersboplatsen vid Märtsbo» av *Anne-Beate Jonsson*; »Bronsåldersgravar vid Kungsbro, Vretakloster sn, Öster-

götland» av *Ulla Silvéén*; »Gotländska gravformer och deras betydelse för kronologien» av *Erik Nylén*; »Spjutspetsar av typ Vendel XIV» och »Ett kontinentalgermanskt beslag» av *Pär Olsén*; »Fushöggar och falska båtgravar» av *Sune Lindqvist*; »Traditionsbundenhet i vikingatida gotländsk brakteatkonst» av *Mårten Stenberger*; »Ett gravfynd från Klinta, Köpings sn, Öland» av *K. G. Petersson*; »Furenfyndet — ett senvikingatida småländskt handelsfynd» av *Inger Zetterberg*; »Gamla Uppsala ur fortifikationssynpunkt» av *Hans Christiansson* samt »Några gravkistor av trä från tidig medeltid» av *Sune Zachrisson*.

Tor 1959, som tillägnats professor Gunnar Ekholm på hans 75-årsdag 13 mars 1959, innehåller följande uppsatser: »Hagtorp. En prekeramisk kvartsförande fångstboplats från tidig Litorinatid» av *Sten Florin*; »Bronsåldersbygd i Mälardalen» av *Bengt Schönback*; »Keramikboplatsen på Hamnbrinken vid Darsgårde» av *Björn Ambrosiani*; »Ett öländskt Hemmoorkärl» av *Pär Olsén*; »Svenska fibulor av Haraldstedsform» av *E. Nordahl*; »Den andra runinskriften från Ryssland» av *T. J. Arne*; »Västerby gravbacke i Läbydalen» av *Ulf Erik Hagberg*; »Ringnålen från Gorodilov» av *Mårten Stenberger*; »Båtbryggor i 1000-talets Svethiud» av *Sune Lindqvist*; »Hammarbyskon — ett uppländskt gravfynd» samt »En runstensläkt från Hammarby» av *Lars Gezelius*.

A.-M. B.

SVENSK KERAMIK FÖRE 1850

CARL HERNMARCK, *Fajans och Porslin*, Svensk keramik före 1850, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1959. Pris häft. 35: —, bunden 45: —.

I en ytterst smakfull bok, både vad tryck och illustrationer beträffar, skildrar förste intendenten vid Nationalmuseum fil. d.r. Carl Hernmarck den svenska keramikens historia före 1850. Bokens olika kapitel, vilka äro skrivna så att de kunna läsas oberoende av varandra, äro följande: »Företagen och deras ledare», »Konstnärerna bakom mönster och modeller», »De keramiska formerna», »De keramiska dekorationerna», »Porslinet», »Kakelugnar» och »Märken». Läsaren invigs i den keramiska industriens uppkomst i och med frihetstiden och de svårigheter, som rådde både ekonomiskt och tekniskt i försöken att införa fajansstillverkning i Sverige. Ingående presenteras de olika företagen, främst Rörstrand, Sveriges första fajansfabrik, med privilegium utfärdat 4 febr. 1729, och Marieberg, vars tillverkning faller inom åren 1759–1788, men även Stralsund i det svenska

Pommern, där fajanstillverkning igångsattes 1757, Vänge-Gustafsberg i Uppland, där en fabrik anlades 1755, men 1795 överflyttades till Bredsjö i Järlåsa socken och från och med 1820-talet drevs under namnet Fredriksdal. Vidare Pålsjö utanför Hälsingborg med fajanstillverkning under 1700-talets senare del, Sölvesborg under tiden 1773–1793, Ulfunda invid Stockholm, där fabrik anlades 1790, Löfnäs vid Mariefred 1802–1806 och Gustafsberg, där de första bränningarna skedde 1827. Gustafsberg kom så småningom upp i paritet med Rörstrand och det skulle bli de båda företagen Rörstrand och Gustafsberg som helt dominerade den keramiska produktionen i Sverige under 1800-talets första hälft. Småfabrikerna försvann och de som kom till spelade inte någon egentlig roll bredvid de två stora, om man bortser från Höganäs, som började i liten skala på 1700-talet med en tillverkning av brunt saltglaserat stengods och fr. o. m. 1830 även tillverkade servispjäser med reliefdekorering samt Nittsjö stenkärlsfabrik, grundad 1847.

Ingående skildras tillverkningen inom de nämnda företagen, som ofta bytte ägare, liksom de olika teknikerna och de tekniska ledarna, som flyttade från den ena fabriken till den andra. Vidare får läsaren veta en hel del om konstnärerna bakom mönster och modeller, sådana som Philip Jacob Thelott, Christian Precht, Jean E. Rehn och Anders Odel. Den sakligt skrivna och mycket innehållsrika publikationen, omfattande 160 sidor med 99 bilder i svart-vitt och 12 i färg, bör tilltala alla, som är intresserade av det minst sagt fascinerande ämnet fajans och porslin.

A.-M. B.

EN HANDBOK FÖR PORSLIN OCH KERAMIK

S. E. VINGEDAL, *Porslinsmärken*. Tredje helt omarbetade upplagan, Bokförlaget Forum AB, Stockholm 1959.

Sedan de båda första upplagorna av S. E. Vingedals bok om porslinsmärken slutsålts på förlaget, har nyligen en tredje upplaga utkommit. Handboken är sådan den nu föreligger en produkt av ett flertal medverkande krafter och på sätt och vis ett nytt arbete, vilket dock i huvudsak bygger på Vingedals grundtext. Materialet har utökats och kompletterats. Vi har fått en fullständig översikt över de nordiska ländernas keramik och dessutom ett rikt representativt material från England, Tyskland, Frankrike och övriga europeiska länder samt Kina och Japan. Arkivarien vid Den Kongelige Porcelainsfabrik Bredo Grandjean svarar för Danmark, för Finland fil. mag. Eila Pajastie och för Norge Lands-

forbundet Norsk Brugskunst. De inledande historikerna till varje utomnordiskt land har skrivits av fil. kand. Inga Ehrenborg och fru Margit Grundell. Avsnittet »Porslinstekniska termer» har genomsetts och kompletterats av civilingenjör Gunnar Lander vid Gustavsbergs porslinsfabrik. Signaturer och märken, sammanlagt 1 726 st., äro sammanförda till ett särskilt bildavsnitt där de ordnats i alfabetisk följd för varje land. »Värdefullt är att en översikt även lämnats över de sista seklernas keramiska historia så att läsaren», som intendenten Bo Lagercrantz framhåller i bokens företal, »får det rätta perspektivet på signaturerna». Uppslagsboken hälsas säkert med glädje av alla som äro intresserade av porslin och keramik.

A.-M. B.

EN SKRIFTSERIE OM TÄBY

Av Täby hembygdsförenings skriftserie föreligger nu häfte nr 4. Det har givits titeln »Täby genom tiderna 1» och redaktionskommitténs mening är att under denna kollektiva titel i fortsättningen samla och utge gammalt och nytt om bygden. Fil. lic. Sam Owen Jansson skriver om »Runstavar från Täby», fil. dr Walfrid Enblom om »När Skogberga var diktarböning», fil. stud. Jonas Ferenius om »En sentida runinskrift på predikstolen i Täby kyrka» och konservator S. E. Vingedal om »Kongl. Booktryckaren til Enesta». Vidare ingår några dikter ur »Försök uti Poetiska Snille-Nöjen», daterad i Skogberga 1782. Redaktionskommitté har varit H.-O. Ferenius, Ruth Rodebäck och Gunnar Helin och redaktör S. E. Vingedal. De trevligt skrivna artiklarna ha alla kulturhistoriskt värde, varför man gärna vill rekommendera föreliggande häfte samtidigt som man hoppas på att skriftserien skall få ekonomisk möjlighet att utges i fortsättningen. Hittills har Täby köping lämnat bidrag till skriftseriens tryckning.

A.-M. B.

EN BOK OM SVARTLÖGA

ERIC ÖSTERMAN och BERTIL LAGERSTRÖM, *Boken om Svartlöga*, Fröleen & Comp. AB, Stockholm 1959.

Svartlöga utgör en av de minsta uppländska skärgårdsöarna med fast befolkning. Den har ett ensamt läge nära en mil sydöst om Blidö, till vilken församling Svartlöga hör. Liksom de flesta skärgårdsöarna av-

folkas Svartlöga allt mer i och med att ungdomen drar sig till fastlandet. Det är snart endast sommargästerna och de gamla kvar därute. Detta innebär att den speciella skärgårdskulturen, präglad av framför allt fiskerinäringen och den starka isoleringen under lång tid av året, får ge vika för vår moderna tids snabba utveckling. Lyckligtvis finns det en och annan person, som med intresse och kärlek till sin bygd nedtecknat och samlat minnen från en gången tid, en tid då ålderdomliga seder och bruk ännu levde kvar. En sådan person är Eric Österman på Svartlöga. Eric Östermans förfäder har ända från 1700-talet varit fiskare och bönder på ön. Han har sedan flera år tillbaka skrivit artiklar i Norrtelje Tidning om Svartlögas liv och leverne i gammal tid, så som han själv minns det från sin barn- och ungdomstid och så som äldre berättat för honom. Det är dessa artiklar som nu, i reviderat och utbyggt skick, bildar stommen i Boken om Svartlöga. Journalisten och författaren Bertil Lagerström har hjälpt Eric Österman att redigera boken.

Innehållet i Boken om Svartlöga utgör en samling större och mindre krönikor om särskilda händelser, som timat på ön, samt mera allmänt om hur livet tedde sig därute, om de olika näringarna, om årets rytm, om sjukdomar och deras botemedel, om kontakterna med fastlandet m. m. Det är en bok fylld av personhistoriskt och etnologiskt intressant stoff, presenterat i många fall med dramatiska effekter. Illustreringen utgörs av ett antal mycket värdefulla fotografier från 1800-talet och 1900-talets början med motiv från arbete och bebyggelse. Dessutom har Bibbe Lindström utfört en del rätt bra teckningar från den till synes idylliska lilla ön ute i Roslagen. Författaren Einar Malm har skrivit företalet. Boken om Svartlöga kan rekommenderas till alla hembygds- och kulturhistoriskt intresserade upplänningar.

O. Ehn.